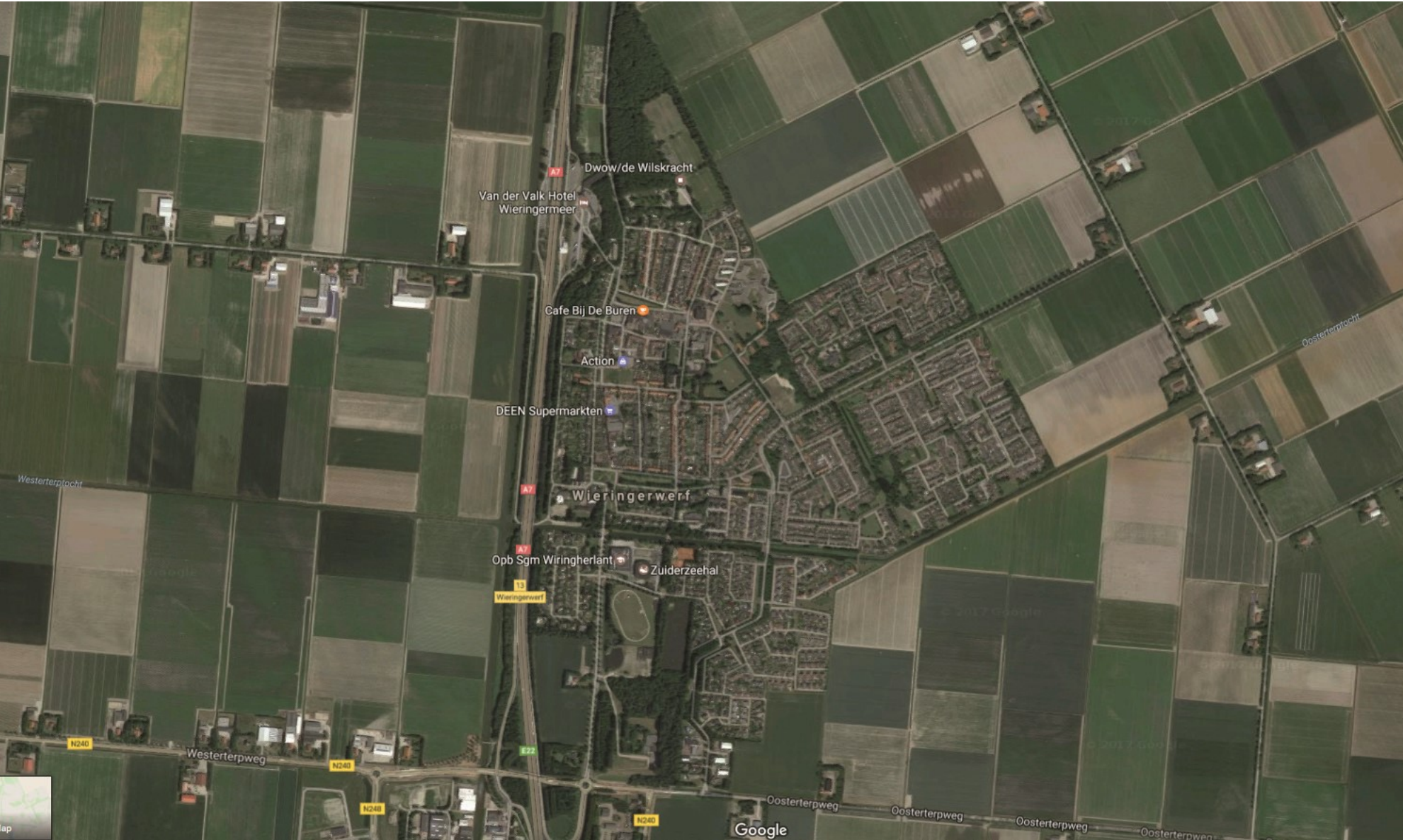

WIERINGERWERF

CULTUURHISTORISCH ADVIES
EN REFERENTIE VOOR HERSTRUCTURERING

STEENHUISMEURS

INHOUD

INLEIDING	05
1. ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS	07
2. KERNWAARDEN WIERINGERWERF	25
2.1 Karakter	26
2.2 Plaats en functie	32
2.3 Onbegrensd naar buiten	36
2.4 Begrensd naar binnen	38
2.5 Doorgaande routes / Enscenering	40
2.6 Hierarchie openbare ruimte	42
2.7 Dorpse bouwkunst	44
3. ONTWIKKELLOCATIES	47
3.1 Airey-woningen Patrijsstraat	51
3.2 N.H.-Kerk Meeuwstraat	57
3.3 School Terpstraat	63
3.4 School Sternstraat	69
4. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	75
BRONNEN	80
COLOFON	81

INLEIDING

De Wieringermeerpolder is een maakbare samenleving van bijna 90 jaar oud: de polder, de dorpen en de gemeenschappen werden nieuw bedacht. In de loop van de tijd traden er allerlei veranderingen op, maar bleef de structuur van de polder en de dorpen herkenbaar. De polder bevindt zich een dynamische periode, van grote veranderingen (functioneel en ruimtelijke). Voor Wieringerwerf is een centrumplan in de maak, gericht op de herstructurering van het dorp op verschillende schaalniveaus:

- de openbare ruimte (een betere balans tussen openbaar-privaat, wens voor meer private ruimte);
- de morfologie van het dorp (herontwikkeling van de Patrijsstraat);
- en de herbestemming van een aantal kenmerkende gebouwen (scholen en kerk).

De ambitie van de herstructurering is om het dorp aan te passen aan hedendaagse en toekomstige eisen en daarbij de kwaliteit van het oorspronkelijke ontwerp en de waarde van het erfgoed uit het verleden als uitgangspunt te nemen. Wat zijn de echte ruimtelijke en cultuurdragers in het gebied?

Dit vormde de aanleiding van gemeente Hollands Kroon om SteenhuisMeurs te benaderen voor het maken van een cultuurhistorisch onderzoek van Wieringerwerf dat als referentiedocument kan dienen voor de herstructurering van het dorp. In 2008 hebben we in opdracht van Provincie Noord-Holland al een cultuurhistorische quickscan gemaakt van de Wieringermeerpolder en de dorpen Middenmeer en Wieringerwerf. De resultaten van dat onderzoek zijn in deze rapportage opgenomen en geactualiseerd.

De rapportage start met een overzicht van de ontwikkelingsgeschiedenis van de Wieringermeerpolder en wordt gevolgd door zeven kernwaarden die Wieringerwerf (en de andere dorpen in de polder) typeren. In het derde deel komen de ontwikkellocaties aan bod waar op dit moment een concrete vraag voor herstructurering ligt. Het rapport eindigt met een set aanbevelingen en referenties voor de herstructurering, gezien vanuit haar cultuurhistorische kwaliteit. Tijdens het onderzoek zijn resultaten met de bewoners van Wieringerwerf gedeeld (bewonersavond). Alle opmerkingen en aanvullingen hebben bijgedragen aan de conclusies en aanbevelingen. We danken de bewoners, de gemeente Hollands Kroon en onze opdrachtgever, Marco Kerssens, voor hun bijdrage en de prettige samenwerking.

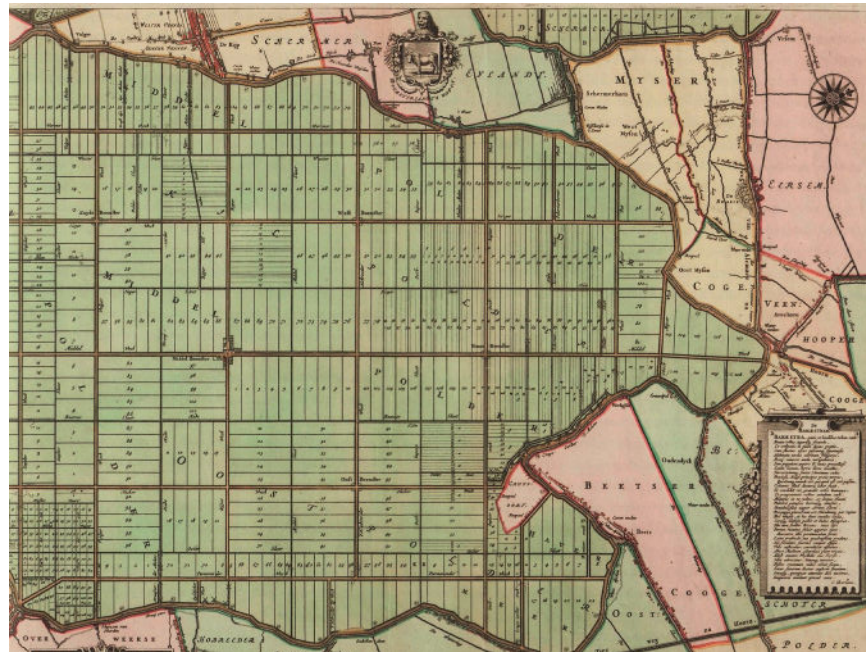
SteenhuisMeurs, augustus 2017

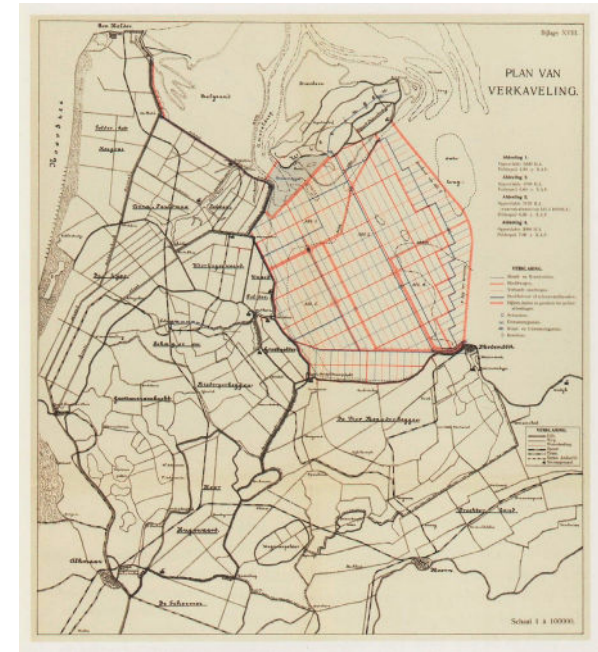
ONTWIKKELINGS- GESCHIEDENIS

Speciale uitgave Bouwkundig Weekblad, 1933. [BW, 1933]

De Beemster, een rationeel verkavelde polder uit de zeventiende eeuw. [collectie Steenhuismeurs]

Het plan van de Commissie Lovink, 1924. [Reh 2005]

WIERINGERWERF – BESTUURLIJK CENTRUM VAN DE WIERINGERMEERPOLDER

De Wieringermeerpolder is een uniek onderdeel van de Nederlandse stedenbouw- en landschapsgeschiedenis: voor het eerst werd op grote schaal elke component van een plattelandssamenleving vanuit het niets ontworpen; landbouwkavels, dorpen, bossen, infrastructuur, woningen, scholen én de manier waarop de Wieringermeermens zou moeten leven. ‘[...] De geheele Wieringermeer is trouwens een oefenterrein voor volgende inpolderingen’, schreef architect S.J. van Embden in 1933 in het Bouwkundig Weekblad. De Wieringermeer was inderdaad in veel opzichten een proeftuin: cultuurtechnisch, bestuurlijk, sociografisch en stedenbouwkundig. De inrichting van de Wieringermeer vormt een overgang tussen het klassieke droogmakerijlandschap en de moderne landinrichting. De ervaringen die hier werden opgedaan, zowel negatief als positief, waren van groot belang voor de inrichting

van latere polders, vooral de Noordoostpolder. De polder werd het ijkpunt van een nieuwe benadering, die in de IJsselmeerpolders verder werd uitgewerkt. De ontwerper van de drie dorpen in de Wieringermeer, M.J. Granpré Molière, schreef in 1933: ‘en wat op dit oefenterrein wordt verkregen, kan in volgende inpolderingen worden overtroffen’.¹

Wat waren precies de innovaties?

Cultuurtechnisch: de Wieringermeer was de eerste polder waarbij de verkaveling gerelateerd werd aan de bodemgesteldheid en -diepte. Bij zeventiende- en negentiende-eeuwse polders was altijd een geometrisch grid uitgangspunt geweest voor de inrichting.

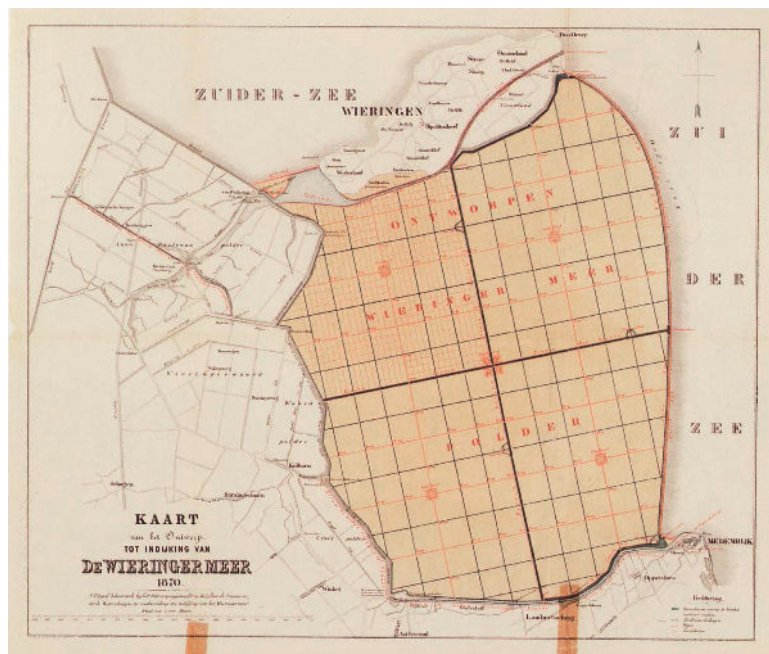
Organisatorisch: in tegenstelling tot eerdere droogmakerijen was in de Wieringermeer elk aspect onderhevig aan verregaande staatsbemoeienis. De nieuw verworven taak van de rijksoverheid bij de inrichting en ontwikkeling van nieuw land was hierbij vastgesteld.

Sociografisch: de sociografen, de beoefenaars van een vrij jonge wetenschap (waarbij onderzoek vooral gebaseerd werd op empirisch verzamelde feitenkennis), lieten kolonisatietheorieën los op de Wieringermeer en bleven de polder bestuderen om lering te trekken uit de manier waarop de samenleving zich ontwikkelde.

Stedenbouwkundig: voor het eerst in Nederland werd in de Wieringermeer op grote schaal voor een plattelandsbevolking ontworpen, dit trok grote belangstelling uit het vakgebied. De nog jonge discipline stedenbouw eiste dat, naast het cultuurtechnische en waterstaatkundige aspect, ook de stedenbouwkundige inrichting aandacht kreeg.

Een grote kans voor de stedenbouwkunde

Het vraagstuk van de stedenbouwkundige inrichting van de Wieringermeerpolder, bewoning en de planvorming van eventuele dorpen kwam relatief laat op gang. In een van de eerste ontwerpen voor de inrichting van de polder

Ontwerp uit 1870 gebaseerd op een schaakbordpatroon. [Reh 2005]

Plan Ligtenberg, 1926. [Komen, 2001]

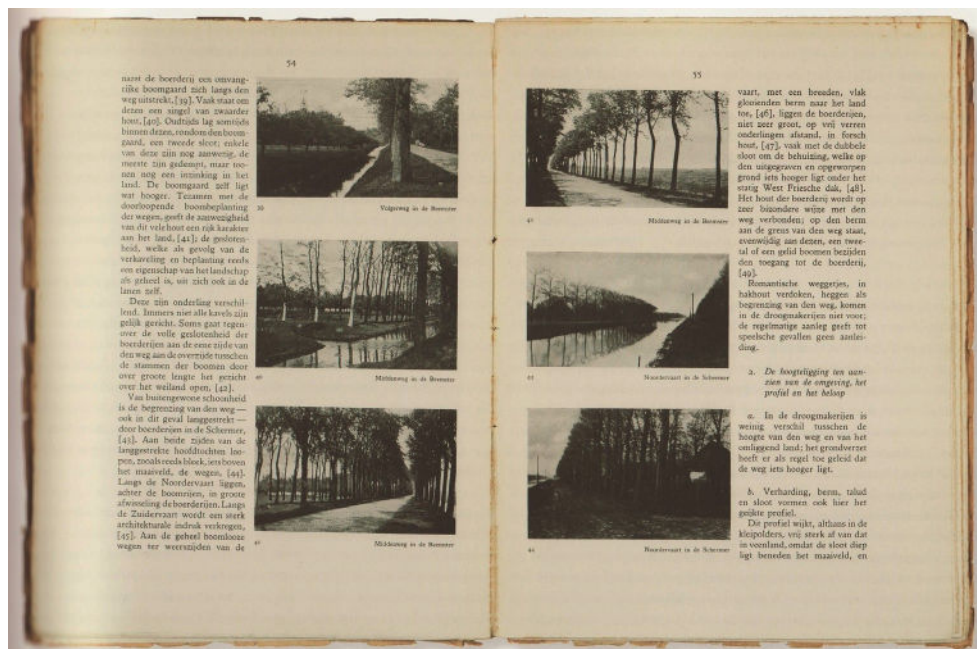

Adviesrapport van de Zuiderzeecommissie 1929. [collectie SteenhuisMeurs]

kwamen wat dorpen voor, daarna verdwenen ze uit elk plan. Het ontwerp uit 1870 was gemaakt door de 'Commissie tot onderzoek naar de mogelijkheid van een indijking van de Wieringermeer'. De Commissie baseerde haar ontwerp op een schaakbordpatroon; vierkanten gevormd door wegen en vaarten. Op het kruispunt van de belangrijkste polderwegen kwam het hoofddorp, daaromheen op gelijke afstand werden vier buurtschappen geprojecteerd. Dit was het eerste plan, en voor lange tijd ook het enige, waar nederzettingen onderdeel uitmaakten van de ontworpen inrichting. In latere plannen werd het ontwerpen van dorpen niet gezien als overheidstaak. J.F. Ligtenberg van de Dienst der Zuiderzeewerken had in april 1926 een verkavelingsplan gemaakt dat voornamelijk was afgeleid van het waterstaatkundige en landbouwtechnische eisenpakket van de droogmakerij. De toekomstige inrichting met eventuele dorpen was niet inbegrepen in het plan.²

De Stedenbouwkundige Raad van het NIVS (Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw) had al meerdere malen geprobeerd inzicht te krijgen in de verkavelingsplannen voor de polder, echter zonder succes. De Zuiderzeewerken waren een grote kans voor de Nederlandse stedenbouw en volkshuisvesting: op dit geheel nieuwe land had de Staat totale macht over de ontwikkeling. De Raad maakte zich zorgen om de stedenbouwkundige en landschappelijke inrichting van de polder en vreesde voor een eentonig landschap, uitsluitend gebaseerd op technische eisen. In mei 1925 stelde de Stedenbouwkundige Raad een eigen Zuiderzeecommissie in, bestaande uit D. Hudig, H.E. Suyver, P. Verhagen en W.G. Witteveen en Th. K van Lohuizen. De Commissie moest zich gaan concentreren op de nederzettingenpolitiek, het verkeersvraagstuk en de landschapsontwikkeling in de nieuwe polder. De resultaten van hun onderzoek publiceerden zij in het adviesrapport Het toekomstig landschap der Zuiderzeepolders, dat door financiële

problemen pas in 1929 uitkwam. Aan de hand van een analyse van Nederlandse polderlandschappen stelde de Commissie aanbevelingen op voor het landschap in toekomstige Zuiderzeepolders. De lacune in de stedenbouwkundige planvorming van Wieringermeer vormde de directe aanleiding om dit rapport op te stellen. Het bleef tot ver in de jaren vijftig van invloed op de stedenbouwkundige ontwikkeling van de polders. Op aandringen van de Zuiderzeecommissie werd het verkavelingsplan van Ligtenberg uit 1926 voorgelegd aan Gedeputeerde Staten van Noord-Holland, die het op hun beurt ter advies doorschoven naar de Vaste Commissie voor Uitbreidingsplannen in Noord-Holland. De Vaste Commissie was kort daarvoor opgericht om alle uitbreidingsplannen te beoordelen vanuit een gewestelijk perspectief.³ Onder andere architecten Dudok en Granpré Molière waren lid. Het plan Ligtenberg kreeg aardig wat kritiek van de Vaste Commissie. Vooral het ontbreken van ideeën of plannen over toekomstige bewoning werd als

Analyse van Nederlandse polderlandschappen in het Zuiderzeerapport. [collectie SteenhuisMeurs]

M.J. Granpré Molière (links) werd in 1927 ingehuurd als stedenbouwkundig adviseur (foto 1922). [collectie SteenhuisMeurs]

negatief gezien, net als het onvoldoende verband tussen alle ruimtelijke onderdelen van de polder en de 'stroefheid van polderindeling en wegenbeloop'.⁴

D. Hudig, lid van de Zuiderzeecommissie, organiseerde daarop verschillende acties om openbaar aandacht te vragen voor de stedenbouwkundige kant van de zaak. Haast was geboden, over twee jaar zou al begonnen worden met de indijking van de Wieringermeer. Het was volgens Hudig van belang 'dat nieuwe denkbeelden zich baanbreken voor de Wieringermeer verkaveld wordt'.⁵ Hij publiceerde een artikel in het Tijdschrift voor Stedebouw en Volkshuisvesting, sprak over de kwestie met de voorzitter van de Bond van Nederlandse Architecten en Kamerlid J.W. Albarda, die beloofde het belang van het stedenbouwkundig aspect van de drooglegging in de Kamer te bespreken. Hij bezocht Ligtenberg, ontwerper van het verkavelingsplan van de Wieringermeer, die wel het belang ondersteunde van een goede en harmonieuze inrichting, maar dit als een

tweede fase zag die na de drooglegging en verkaveling kwam. Volgens Hudig kon schoonheid echter niet verkregen worden door een stedenbouwkundig plan over de al gereed gekomen verkaveling te leggen: beide componenten (cultuurtechnisch en esthetisch) hingen juist nauw samen. De Dienst der Zuiderzeewerken besloot uiteindelijk om toch een stedenbouwkundig adviseur aan te trekken.⁶

In 1927 werd prof.ir. M.J. Granpré Molière, door een actieve lobby van Hudig en architect Berlage, ingehuurd als stedenbouwkundig adviseur. Hij was vanaf 1926 betrokken geweest als adviseur voor de 'schoonheidsarchitectuur' van de waterstaatkundige bouwwerken zoals sluizen. Zijn functieomschrijving werd uitgebreid met het adviseurschap over stedenbouwkundige zaken, zoals betrokkenheid bij vraagstukken over de verkaveling, het tracé van polderwegen en het bepalen van het aantal nederzettingen. Granpré Molière stroomlijnde een aantal polderwegen en ging uit van een onderlinge afstand tussen de dorpen

van vier tot vijf kilometer. In de zomer van 1930 ontwierp Granpré Molière zijn plannen voor de dertien dorpen in de Wieringermeerpolder (zie deel Dorpen en Analyse). Voor het eerst in Nederland werd op dergelijk grote schaal voor een plattelandssamenleving ontworpen. Het stedenbouwkundig klimaat in die jaren was echter vooral gericht op het nadenken over de uitbreiding van steden, het voeren van uitgebreide discussies over de ideale woonwijk en het vormgeven van stedelijke structuren. Het werkterrein van de stedenbouwkundige lag in de stad, niet op het platteland. In de Wieringermeer werden de eerste proeven gedaan met het vormgeven aan een plattelandssamenleving. Hetzelfde gold voor de sociale kant van dit 'vormgeven', ook hier was de Wieringermeer een proeftuin voor de nieuwste kolonisatietheorieën.

Greppels werden met de hand gegraven, 1930. [Directie Wieringermeer, 1955]

Een Zeeuwse familie voor hun woning, ca. 1933. [Directie Wieringermeer, 1955]

Landbouwhuishoudkundige mejuffrouw Olsder bezoekt pioniersgezinnen, ca. 1935. [Korevaar, 2005]

Een medewerker van de Wieringermeerdirectie herinnert zich over het verregaande selectiebeleid:

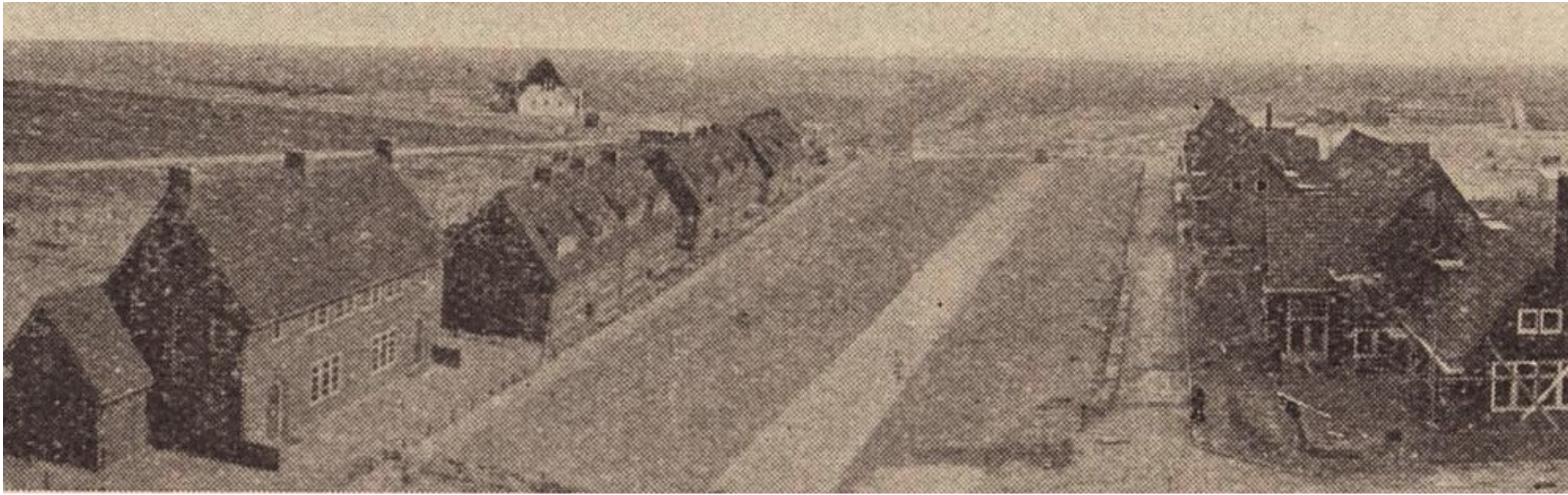
‘Het leek wel of we de pretentie hadden een nieuwe gemeenschap kant en klaar af te leveren, inclusief de middenvoor van de voetbalclub, het geroddel achter de horretjes en af en toe een bruiloft.’

Uit: De Graanrepubliek, p. 109.

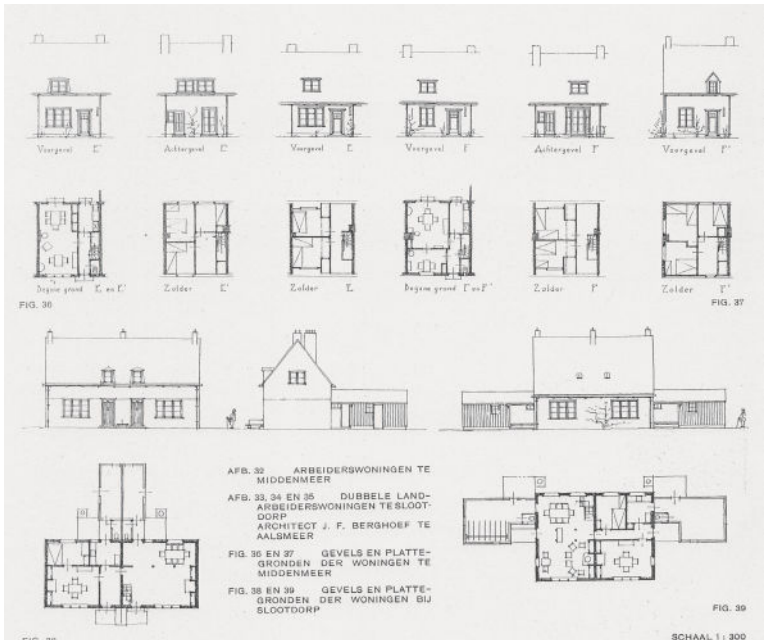
Het Bouwbureau

De invloed van de staat strekte zich uit tot de architectuur van alle bouwwerken in de polder. De bouw van woningen in de Wieringermeerpolder werd in de periode 1931-1962 gecoördineerd door de Stichting Bouwbureau De Wieringermeer. In tegenstelling tot de Haarlemmermeerpolder, waar direct na het droogvallen nieuwe gronden verkocht werden aan particulieren, speculanten en grootgrondbezitters, besloot de Staat de gronden in de Wieringermeer in pacht uit te geven. Het ontwerpen van de woningen gebeurde door zowel particuliere architecten als door ontwerpers van het Bouwbureau zelf. In de bij de uitgifte van de grond gestelde erfpachtvoorwaarden werd de bepaling opgenomen dat alle bouwwerken moesten voldoen aan de ‘Voorschriften voor het bouwen in den Wieringermeerpolder’.⁷ Deze voorschriften vormden een soort van bouwverordening. De Wieringermeerdirectie kon met dit planologisch instrument de samenhang waarborgen tussen bouwinitiatieven van

particuliere aard en plannen gemaakt door het Bouwbureau zelf. De voorschriften hielden, naast technische voorschriften, uitgebreide aanwijzingen in betreffende het uiterlijk van de op te richten gebouwen. ‘Erkers worden verboden, voorgeschreven wordt de toepassing van daken met een helling tussen 30 en 50 en met de driuplijn evenwijdig aan de weg, beperking wordt opgelegd aan de omvang van de dakvensters, winkelramen, reclameborden enz.’⁸ De oppervlakte van dakvensters aan de wegzijde mocht niet meer zijn dan 1/6 deel van het dakvlak. Winkelramen en deuren mochten niet meer beslaan dan 2/3 van de breedte van het gevelvlak. Reclameborden en toestellen waren verboden buiten de bebouwde kom; binnen de bebouwde geen letters groter dan 25 centimeter; lichtbakken niet groter dan 1/3 vierkante meter en niet verder dan 80 centimeter buiten de gevel. Er waren ook normen voor het lichtoppervlak in ruimtes: bijvoorbeeld een minimum van 1/8 en een maximum van 1/4 van het vloeroppervlak in de woonkamer en een minimum van 1/10

De bouw van Middenmeer, 1933. [BW, 1933]

Ontwerpen voor woningen te Middenmeer en Slootdorp, 1933. [BW, 1933]

Meeuwstraat te Wieringerwerf, ca. 1937. [RAA]

van het vloeroppervlak in slaapkamers. Daarnaast waren er een aantal voorschriften vooral gericht op hygiëne. Het maken van bedsteden was verboden, er mocht niet meer dan één gezin per woning wonen, aansluiting op de riolering en drinkwaterleiding was verplicht. Er werd zelfs verplicht dat raamkozijnen zo moesten zijn ingericht, dat daarin bij geopende stand een gaasbescherming tegen muggen kon worden gezet.

Het Bouwbureau toetste alle bouw aanvragen aan de uitgebreide voorschriften, waarbij een groot aantal bouwplannen werd afgewezen. Het ging hier vooral om toekomstige bewoners die hun vertrouwde timmerman opdracht gaven voor een bouwplan, wat meestal niet leidde tot kwalitatief hoogstaande ontwerpen. De bouwvoorwaarden leidden tot een voor een dorp gebruikelijk woningtype, dat traditioneel bestond uit lage muren en een steile kap. De in de kapruimte getimmerde slaapkamers bleken echter verre van ideaal.

Pas bij de herbouw van de woningen na de inundatie (onderwaterzetting) in 1945 krijgen de woningen een opgetrokken verdieping met hoge goot en flauw hellend dak. Het bevorderen van het correcte gebruik van een woning door alle bouwvoorschriften bleek in de praktijk soms lastig. De bewoners van de nieuwe woningen kwamen uit alle windstreken en hielden er allen hun eigen gebruiken op na. Sommigen gezinnen leefden voornamelijk in de kleine keuken en bewaarden de huiskamer als pronkkamer. Enkele Brabantse gezinnen lieten zelfs de gehele begane grond onbewoond en kookten, aten, wasten en woonden in de ruime schuur achter het huis.⁹

Airey-woningen aan de Patrijsstraat te Wieringerwerf, architect J.F. Berghoef. [collectie SteenhuisMeurs]

AIREY-WONINGEN

Na de inundatie werden op het vooroorlogse stedenbouwkundig stratenplan nieuwe woningen gebouwd; nu met twee verdiepingen, minder decoratie en flauwe dakhellingen. In Wieringerwerf werd in het centrum van het dorp een complex woningen gebouwd met het zogenaamde Airey-systeem. Dit Engelse bouwsysteem berustte op het gebruik van geprefabriceerde betononderdelen, die zo licht waren dat ze zonder hulp van speciaal gereedschap konden worden gemonteerd. De montage was geheel droog, zonder behulp van mortel. Inwatering werd voorkomen door een

perfecte aansluiting van de bouwdelen. Een aantal vooraanstaande architecten werd ingeschakeld voor het ontwerpen van variaties op de Airey-woning. Architect J.F. Berghoef ontwierp woningen in Wieringerwerf, aan de Patrijsstraat en de Sternstraat. Berghoef had ook voor de oorlog in alle drie de dorpen woningen ontworpen. De woningen zijn, in tegenstelling tot veel andere in Nederland, in uitstekende staat (geen gevelisolatie oid). Het is aan te bevelen de architectonische, stedenbouwkundige en typologische waarde van de woningen nader te laten onderzoeken.

THEMA: DORPEN

Vergelijking en schatting

Vanaf 1929 werkte M.J. Granpré Molière als 'esthetisch adviseur' mee aan de uitwerking van het verkavelingsplan en het ontwerpen aan nederzettingen. De basisinrichting met de verkaveling van de grond lag al vast; Granpré Molière moest zich vooral bezig gaan houden met de ligging en het ontwerp van nederzettingen. Het liefst had hij gezien dat er een multidisciplinaire advies- en studietoelichting zou worden ingesteld om hem te ondersteunen, maar dit voorstel werd afgewezen. De stedenbouwkundige indeling kwam dus aan het einde van het hele inpolderingsproces en werd niet geïntegreerd met het utilitaire eisenpakket; iets waarop de Zuiderzeecommissie al vanaf 1925 hamerde. Molière beschrijft de prioriteiten bij het inpolderen van de Wieringermeer in een artikel in het Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw uit 1933: 'Het eerste uitgangspunt bij het opmaken van de plannen was de

verkaveling van het land; daarop volgden de ontwatering en het vervoer van landbouwproducten te weg en te water, en eerst daarna kwam de beurt aan de kernen, waarvan de afstand bepaald werd door de winkel voor de boerin en de school voor haar kinderen; en de plaats haast vanzelf voortvloeide uit de kruispunten en de sluizen, aangewezen voor den schipper om zijn inkoop te doen; en de vorm uiteindelijk eenigszins werd gedictieerd uit het net van verkeersaders, dat uit bovenstaande eischen voortvloeide. Dit is ongeveer de volgorde der waarden en der overwegingen geweest, al wil dat nu ook niet zeggen dat ze niet in hun wisselwerking zijn gezien.¹⁰

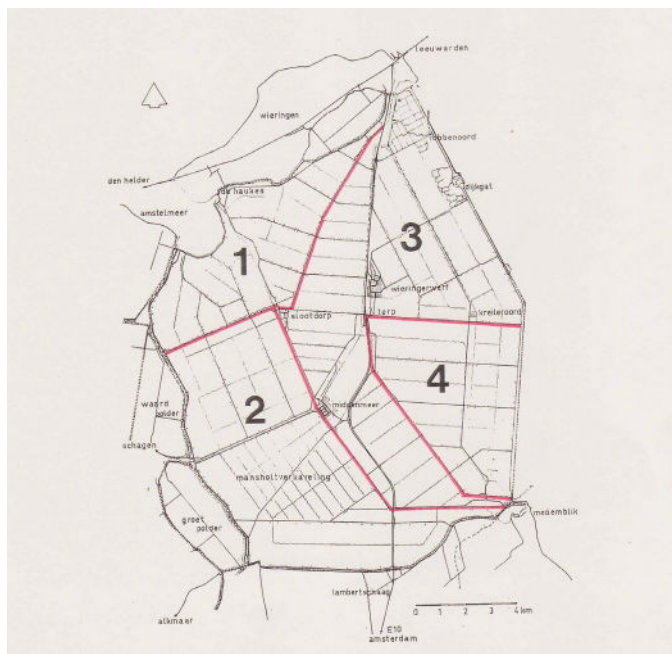
Er bestond aanvankelijk weinig duidelijkheid over het te verwachten aantal inwoners en hun spreiding over de polder. Wetenschappelijke studies of publicaties waren er niet, en ook het sociografisch en sociologisch onderzoek zou pas in de jaren veertig echt opkomen. Aanvankelijk keek de Wieringermeerdirectie daarom voor het aantal

en de ligging van de nederzettingen naar soortgelijke landbouwgebieden in het oude land. Vooral 'een zeer oude polderstreek in West-Noord- Brabant' zou veel overeenkomsten vertonen met de Wieringermeer en was daarom erg geschikt voor vergelijkingen. In deze omgeving rond Willemstad, Klundert, Fijnaart, Dinteloord, Standdaarbuiten en Hoge en Lage Zwaluwe kwam een gemiddelde bevolkingsdichtheid voor van 117,3 personen per vierkante kilometer. Na ook de bevolkingsdichtheid de gemeenten rond de Wieringermeer bij de studie betrokken te hebben (die een stuk lager lag) werd voor de Wieringermeer de te verwachten dichtheid vastgesteld op 100. Dit leek nog steeds hoog, vooral met de voortschrijdende mechanisatie, maar zou volgens de Wieringermeerdirectie bijtrekken door de vestiging van arbeidsintensieve tuinbouw en mensen die zich aangetrokken voelden tot het goedkope woonmilieu, 'rijk aan polderschoon'.¹¹ Op grond van deze berekeningen zou het totale bevolkingsaantal neerkomen op 20.000. Na een

Naast de vrij ruwe schattingen van de Wieringermeerdereirectie op basis van de vergelijking met gebieden in het oude land bood de studie Het toekomstig landschap der Zuiderzeepolders enig houvast. In het rapport, dat de speciaal ingestelde Zuiderzeecommissie in 1929 publiceerde, zijn geen concrete aanbevelingen voor de inrichting van de Wieringermeer te vinden. Het was een totaalvisie op de functie van de landschapsofbouw bij het inrichtingsproces van twintigste-eeuwse polders en de rol van de stedenbouwkundige daarin. Wel kon Molière bij het ontwerpen van de dorpen terugvallen op het hoofdstuk De vestiging der bevolking. Op basis van vergelijkingen met polders in Zeeland en de Zuid-Hollandse eilanden kwam de Zuiderzeecommissie met een aantal cijfers. Te verwachten was een verhouding tussen landbouwende en verzorgende bevolking variërend tussen 1 : 1.2 en 1 : 1.42. Het was aannemelijk dat ongeveer 2/3 van de bevolking in dorpen zou komen te wonen. De dorpen zouden op zes tot acht kilometer van elkaar komen te liggen, maar ook dit was onzeker. De leden van de Zuiderzeecommissie pleitten dan ook voor een verdere grondige studie.

Molière ontwierp het dorpenplan met maar liefst dertien kernen; drie dorpen centraal in de polder en acht gehuchten aan de randen. Omdat concrete gegevens nog zo schaars waren, waren de eerste ontwerpen voor dorpen meer een leidraad dan een definitief stedenbouwkundig plan. Molière ging uit van een onderlinge afstand tussen de kernen van vier tot vijf kilometer, waarmee hij afweek van de aanbevelingen van de Zuiderzeecommissie, maar ook van de gemiddelde dorpenafstand op het oude land die tussen drie en vier kilometer lag. Het aantal inwoners

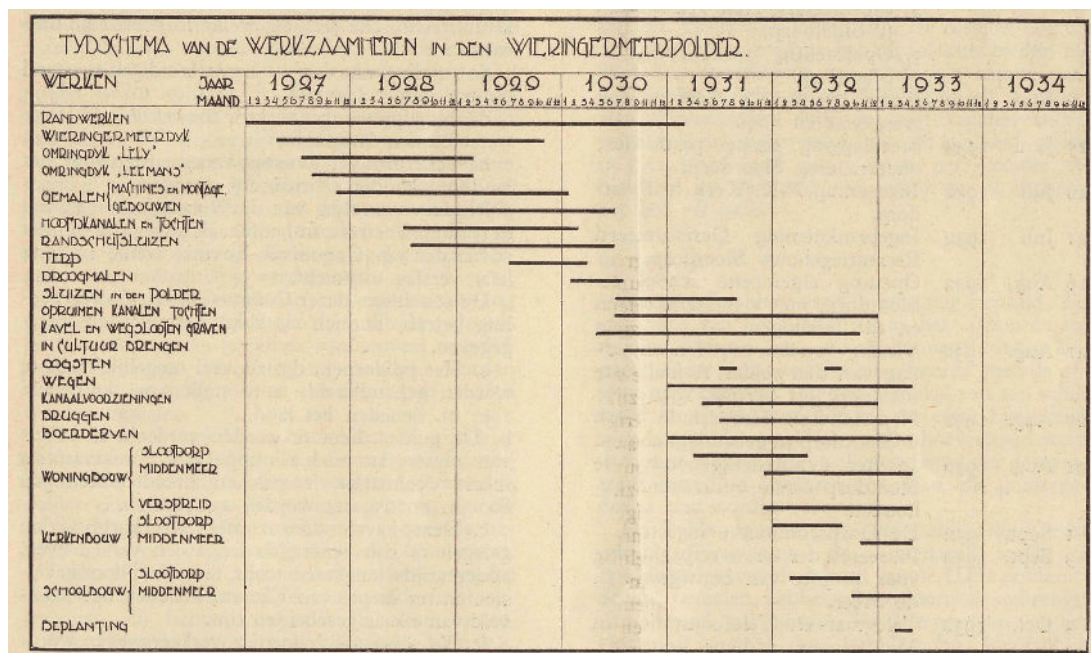

Indeling in vier polderafdelingen. [Komen, 2001]

baseerde Molière op de bestaande schatting van de Wieringermeerdirectie en die van Th. K. van Lohuizen van de Vaste Commissie voor Uitbreidingsplannen in Noord-Holland. Van Lohuizen rekende voor de Wieringermeerpolder op 12.500 direct van de landbouw afhankelijke inwoners, terwijl de voor deze bevolking benodigde verzorgingsbedrijven nog eens 12.500 inwoners van een levensonderhoud zouden voorzien. Na studie van de bevolkingsprognoses kwam Molière uit op een poldercentrum voor 4.000 inwoners en twaalf nevenkernen met een gemiddeld aantal van 1.750 inwoners.

Voornamelijk ingegeven door economische motieven werd besloten te beginnen met het bouwen van slechts drie van de dertien geprojecteerde dorpen. Drie grotere dorpen zouden beter geoutilleerd kunnen worden met voorzieningen, als scholen, kerken en winkels. Vanzelfsprekend kwamen hier de dorpen in de driehoek midden in de polder voor in aanmerking, allen gelegen op knooppunten van de belangrijkste verkeerswegen, zowel

Tijdschema van de werkzaamheden, inclusief dorpenbouw, 1933. [BW, 1933]

te water als te land, namelijk Slootdorp, Middenmeer en Wieringerwerf.

Het traditionele dorpsstype was geen leidraad voor de opzet van de dorpen en in plaats van een kerk nam Molière de brink als middelpunt. Over dit ontwerpprincipe schreef Granpré Molière: 'Tegenover een zekere onbegrensdeheid naar buiten is gezocht naar een begrensdheid naar binnen. Concreet is dit gezocht in een brink of dorpskom; een verruiming in het midden, waaraan een meer gesloten bebouwing van winkels, woningen en openbare gebouwen grenzen, en van zodanige omvang dat ook bij een geringe groeikracht verwacht kan worden dat deze onbebouwd zal blijven. Dit uitgangspunt is in de meeste kernen terug te vinden.'

Het is opvallend dat Molière als voorbeeld niet een typisch polderdorp kiest maar een dorp op zandgrond. Het brinkdorptype is in het algemeen meer kenmerkend voor zand- en geestgronden. Een brink, van oudsher te vinden

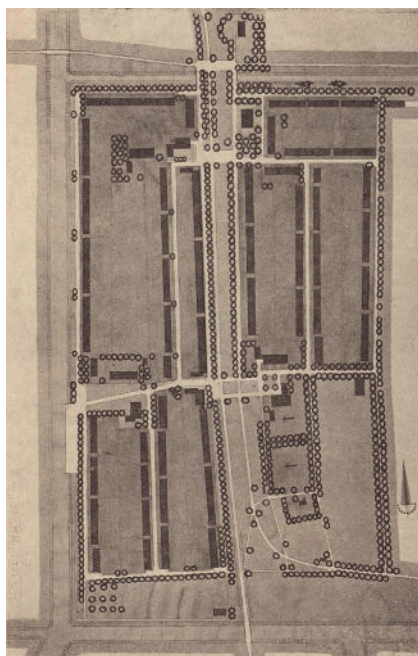
in Oost-Nederland, is een plein met gras en bomen in het midden van een esdorp. De brink lag eerst buiten het dorp en was een gezamenlijke weide, later kwam de brink door uitbreidingen midden in het dorp te liggen. Polderdorpen hebben meestal een meer compacte structuur. Volgens verschillende bronnen nam Molière Schiermonnikoog, een markante en nog gave dorpsstructuur, als voorbeeld voor zijn brinkdorpen. Student Jo Vegter werd opgedragen in Schiermonnikoog de kadastrale kaart van het dorp over te nemen.

Eerste ontwerp voor Wieringerwerf, M.J. Granpre Molière, ca. 1930. [BW, 1933]

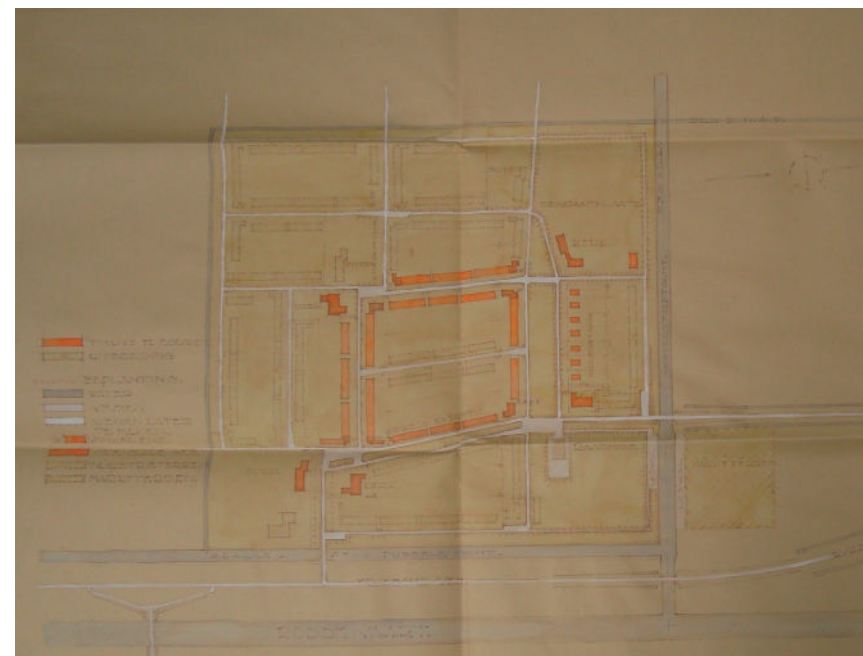
Wieringerwerf: bestuurlijk poldercentrum

Wieringerwerf was al bij de stichting gedacht als het bestuurlijk poldercentrum. De bouw van Middenmeer was twee jaar eerder begonnen, in 1932. Dit dorp lag gunstiger ten opzichte van het oude land. Daarom had de Wieringermeerdirectie moeite met het aantrekken van bedrijvigheid, die zich normaal in een poldercentrum vestigt, maar nu al in Middenmeer was gevestigd. Het dorpsplan werd verscheidene malen veranderd. Granpré Molière plaatste het dorp Wieringerwerf in zijn eerste plannen ten zuiden van de Terp, een opgehoogde vluchtplek voor eventuele overstromingen. De belangrijkste noord-zuidverbinding liep als een groene route dwars door het dorp. Het was een ontwerp dat zich door de landschappelijke opzet duidelijk onderscheidde van de ontwerpen van de overige dorpen. Routing en de afwisseling van open en gesloten ruimtes stonden centraal. Na chemisch onderzoek van de grond rond de Terp bleek dat deze sterk zwavelzuurhoudend was en het gevaar bestond dat betonwerken zouden vergaan. Daarop maakte

Variant rond de noord-zuidroute, ca. 1930. [BW, 1933]

Molière een tweede plan. De nieuwe ligging van het dorp werd uiteindelijk bepaald door de kwaliteit van de grond, die ten noorden van Oosterterptocht het meest geschikt bleek te zijn. Een bijkomend voordeel was dat dit terrein lag op de zogenaamde 'Lange Kavels' met een onhandige lengte van 1800 meter. Door de aanleg van een dorp zouden deze kavels verkleind worden en daardoor bruikbaar voor de landbouw. Ook uit verkeerstechnisch oogpunt zou het nieuwe dorp belangrijke voordelen hebben ten opzichte van het oorspronkelijke plan. Was de doorgaande route eerst gepland dwars door het dorp, nu kwam de Rijksweg gescheiden door de Dubbele Tocht langs het dorp te liggen. Ondanks de voordelen werd teleurstellend gereageerd op het loslaten van het zorgvuldig gecomposeerde eerste plan. Stedenbouwkundige Van den Ban van de Vaste Commissie voor de Uitbreidingsplannen Noord Holland was negatief verrast over het nieuwe plan en vond het 'beneden Molière's standaard.'¹²

Definitieve plan: het dorp ten noorden van de terp. [Nationaal Archief]

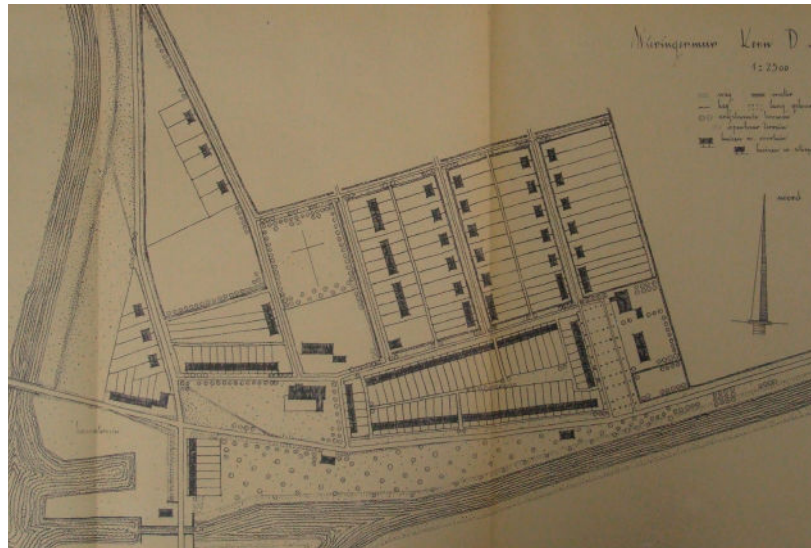
In principe was de opzet van het dorp hetzelfde als die van het oude plan. De kern van het dorp bestond uit een vierkant, opgebouwd uit ongeveer honderd arbeiderswoningen en een paar middenstandswoningen. In de vier hoeken van deze kern werden drie kerken en het raadhuis gebouwd. Plek voor winkels was er langs de doorgaande verkeersweg (nu de Terpstraat). Langs de Oosterterptocht was een kleine loswal ontworpen voor de aanvoer van bouwmaterialen en andere goederen. Bij het Raadhuis werd een markterrein gedacht. De grootte van het geprojecteerde dorp was 36 hectare en bood een woonplaats voor ongeveer 4.000 inwoners. Het dorp zou, overigens net als de andere twee dorpen, omgrensd worden door een brede afwateringssloot. Op de plaats van het oorspronkelijke plan van Wieringerwerf zijn langs de kanalen landbouw- en industrieterreinen ontworpen. De Terp vormde in het nieuwe plan de schakel tussen het wooncentrum en het industrieterrein. Door een volle beplanting wilde Molière deze drie onderdelen met elkaar verbinden.

TRADITIONEEL OF MODERN?

Granpré Molière was sinds 1924 hoogleraar in de Stedebouw aan de Technische Hogeschool te Delft. Samen met Pieter Verhagen runde hij een eigen ontwerpbureau dat vooral bekendheid verwierf met de plannen voor Tuindorp Vreewijk in Rotterdam. Molière wordt in veel publicaties neergezet als traditionalist en representant van de zogenaamde Delftse School, wat een vertekend beeld geeft van het vakgebied en de rol van Granpré Molière. Het is makkelijk de stedenbouwkundige discipline in te delen in een traditionele en moderne stroming, maar dit gaat voorbij aan de nuances binnen het vakgebied. Zo wees Molière in verschillende publicaties traditionalisme evenzeer af als modernisme.¹³ Het beeld dat de dorpen in de Wieringermeer traditioneel en ouderwets zijn komt vooral voort uit de kritiek van een kleine groep 'modernen'.

De Nederlandsche Groep van het Internationale Congres voor het Nieuwe Bouwen, bezocht in 1933 de Wieringermeerpolder. Architecten C. van Eesteren, B. Merkelbach, L.C. van der Vlugt en W. van Tijen schreven er een artikel over in het Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw. Ook zij zagen de Wieringermeerpolder als een unieke kans voor de moderne stedenbouw: 'Een geheel nieuw land, een volkomen autonome leiding, die alle factoren beheerscht, geen enkele rem van historischen of privaatrechtelijken aard; mooiere mogelijkheden bestaan er niet.'¹⁴

De kritiek op de dorpsplannen richtte zich vooral op het feit dat die waren ontworpen als voortzetting van een bestaande dorpsamenleving met al haar karakteristieken, en niet voor een totaal nieuwe dorpsleven: realisme versus ideologie. Een tweede punt van kritiek ging over de feitelijke bepaaldheid van de opgave. Volgens de 'Nederlandsche Groep' moest de vormgeving van de dorpen afgeleid zijn van het landschap van de Wieringermeer 'een landschap van

Molière tekende 13 dorpen en gehuchten, Kern D, 1933 (niet uitgevoerd). [Nationaal Archief]

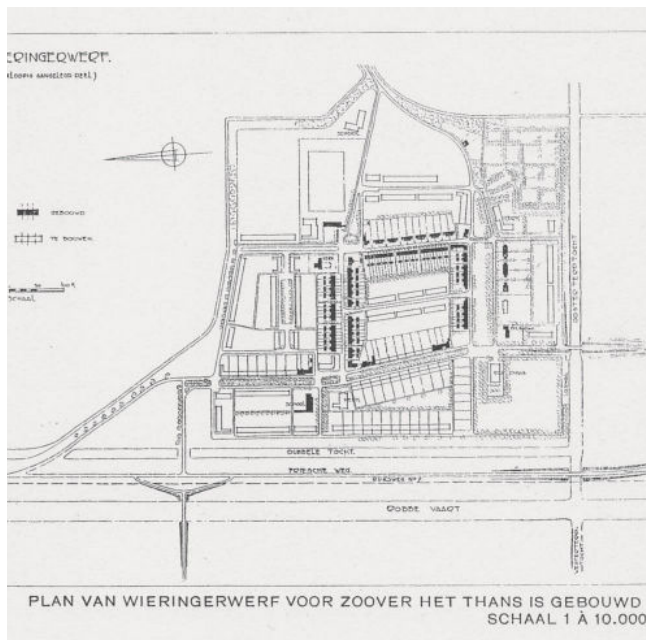
een zakelijke directheid en moderniteit, als in West-Europa verder wel nauwelijks te vinden zal zijn'. De ontwerpen van Granpré Molière kregen de volle laag: 'een uiting van slechts één bepaalde richting; opzettelijke romantiek; het historisch gegroeide nabootsen; conflict met het omgevende landschap met zijn...onhistorische schoonheid; bekoring van oud Hollandsch dorp of stadje...herschepjen; zeer persoonlijke overtuigingen; vooze idylle; het groeipen om iets als een dorpskern werkt kunstmatig'.

In werkelijkheid waren de ontwerpen van Granpré Molière functioneel bedoeld; het dorpsleven kon hier vrijwel direct weer opgepakt worden in een omgeving die bekend aandeed. In het ontwerp werd al rekening gehouden met eventuele uitbreidingen. Wat de feitelijke bepaaldheid van de opgaven betreft is de vorm en functie van elk dorp direct afgeleid van de karakteristieken van het landschap ter plaatse, het stratenpatroon bijvoorbeeld is bijna altijd gebaseerd op de lokale verkaveling. Ook

M.J. Granpre Molière.

is de vorm van de dorpen niet oer-Hollands (nauwe dorpsstraatjes rond een kerk), maar gebaseerd op moderne stedenbouwkundige ideeën; het brengen van licht, lucht en ruimte. De kritiek lijkt daarom vooral een kwestie van vormtaal te zijn. Wat de aanhangers van het Nieuwe Bouwen vooral tegenstond waren de schuine daken, het gebruik van baksteen en uitwerking van woningplattegronden: precies die elementen die we nu in de moderne retro-architectuur proberen te kopieëren en verbeteren.

Stand van zaken bij de bouw in 1937.

In Wieringerwerf vestigden zich in 1936 de eerste middenstandsbedrijven zoals de slager, bakker en kruidenier. In datzelfde jaar werd de eerste school geopend (de Wieringermeerschool). De woonkern bood in deze fase plaats aan ongeveer honderd gezinnen. De voorzieningen waren afgestemd op deze bevolkingsgrootte, en van elke winkel mocht zich er maar één vestigen: één bakker, slager, kruidenier, enzovoorts.

1937 Wieringerwerf. [Terpstra, 1980]

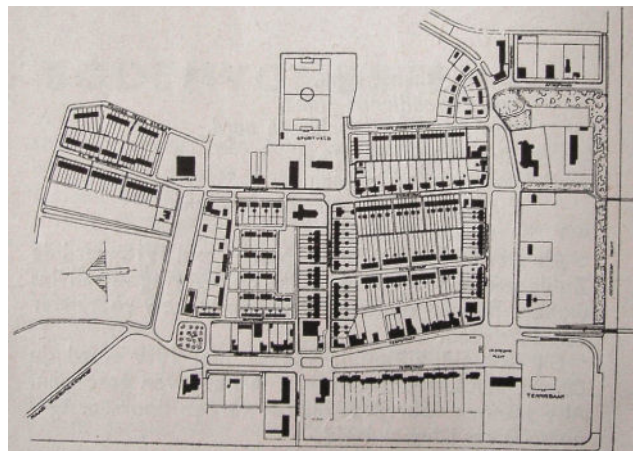
1961 Wieringerwerf. [Terpstra, 1980]

1946 Wieringerwerf. [Terpstra, 1980]

1969 Wieringerwerf. [Terpstra, 1980]

1957 stand van zaken bij herbouw Wieringerwerf. [Terpstra, 1980]

ca. 1975, Wieringerwerf. [Terpstra, 1980]

THEMA: BEPLANTING

De landschappelijke verzorging van de Wieringermeer werd door de Wieringermeerdirectie niet als een bepalende factor in het inrichtingsproces beschouwd. Sinds 1915 was het de gewoonte dat Rijkswaterstaat voor de beplanting van wegen en kanalen gebruik maakte van de diensten van Staatsbosbeheer. Het ontwerp voor de beplantingen op de boerenerven en in en rond de dorpen werd gemaakt door landschapsarchitect dr. ir. J.T.P. Bijhouwer. De beplantingsoorten langs de dorpsstraten, op de dorpspleinen en op de open ruimten rond scholen en kerken waren de populier, de wilg, de lijsterbes en de esdoorn. Speciale aandacht was geschonken aan de aankleding van De Terp bij Wieringerwerf. De hellingen werden met verschillende loofhoutstruiken beplant, waartussen wandelpaden van schelpen lagen. Het wandelbosje werd met een 350 meter lange laan 'en een over de tocht geslagen rustiek bruggetje' met het dorp verbonden. Bos ontwierp Bijhouwer bij het Robbenoordbos en in zogenaamde 'dorpsbosjes' bij Middenmeer, Wieringerwerf en Sloodorp. De dorpsbosjes vormden onderdelen van singels die werden aangelegd om de nederzettingen tegen de straffe westenwinden te beschermen. Ze hadden daarnaast een recreatieve functie. Het 'wandelbosje' van Wieringerwerf had de grootste oppervlakte: 30 hectare. Hier was echter ook een deel gereserveerd voor de uitbreiding van het dorp. Van het plan van Bijhouwer kwam wat betreft de wegbeplanting niet veel terecht. Een ander plan uit 1939 verwierp een variatie in deelgebieden en pleitte voor het (aan één of twee kanten) beplanten van alle wegen. Nog voor de inundatie van 1945 was elke weg beplant. Bij de herplant na de oorlog werden meer dichte, gesloten singels aangelegd wat het landschap eentoniger maakte.

Beplantingsplan Wieringermeerpolder, J.T.P. Bijhouwer in samenwerking met Staatsbosbeheer, 1937. [Reh, 2005]

Wieringerwerf na de inundatie, 1945. [Directie Wieringermeer, 1955]

Wieringerwerf tijdens de wederopbouw, 1961. [RAA]

Inundatie en wederopbouw

Op 17 april 1945 werd de Wieringermeerdijk op twee punten opgeblazen. De polder stroomde volledig onder met IJsselmeerwater. De schade was groot; beplantingen langs wegen, bij dorpen en boerderijen gingen grotendeels dood, toeritten van bruggen verwoest en watergangen en binnenlopen afgekald. In Wieringerwerf bleek 93% van de bebouwing volledig te zijn verwoest en in Middenmeer 81%. Van Wieringerwerf stonden enkel nog de bouwvallen van kerken, het domeinkantoor en de restanten van enige woningen overeind. De overige huizen, het raadhuis, de drie schoolgebouwen, het distributiekantoor en het gymnastieklokaal waren in de golven verdwenen. De Dienst Wederopbouw Wieringermeer had de leiding over al het herstel- en opbouwwerk. Voor de wederopbouw van de dorpen was het de vraag of moest worden vastgehouden aan het oude dorpenplan (goedkoop) of dat een nieuw ontwerp de voorkeur verdiende (stedenbouwkundig beter).

De vrij korte afstand van de drie oude dorpen ten opzichte van elkaar bleek een probleem: de dorpen schoten tekort in hun functie als verzorgingscentra. Tegelijk zou een oplossing gevonden kunnen worden voor de kwestie welk dorp nu het daadwerkelijke hoofddorp was: Wieringerwerf of Middenmeer.

In 1946 verscheen een studie waarin het voorstel werd gedaan tot stichting van vier dorpskernen, met Middenmeer als hoofdplaats en daaromheen drie gehuchten ter vervanging van Slootdorp en Wieringerwerf. Uiteindelijk werd, voornamelijk om economische redenen, besloten de drie dorpen op hun oude fundamenten te herbouwen, met Wieringerwerf als bestuurlijk hoofddorp en Middenmeer als economisch centrum. Professor Wieger Bruin (1893-1971), stedenbouwkundige uit Amsterdam, kreeg de opdracht de herbouwplannen te ontwerpen. Omdat alle wegen, fundamenten en riolering hergebruikt moesten worden

verschilden deze plannen vrijwel niet van de ontwerpen uit de jaren '30. In 1957 ontwierp Bruin een vierde dorp: Kreileroord.

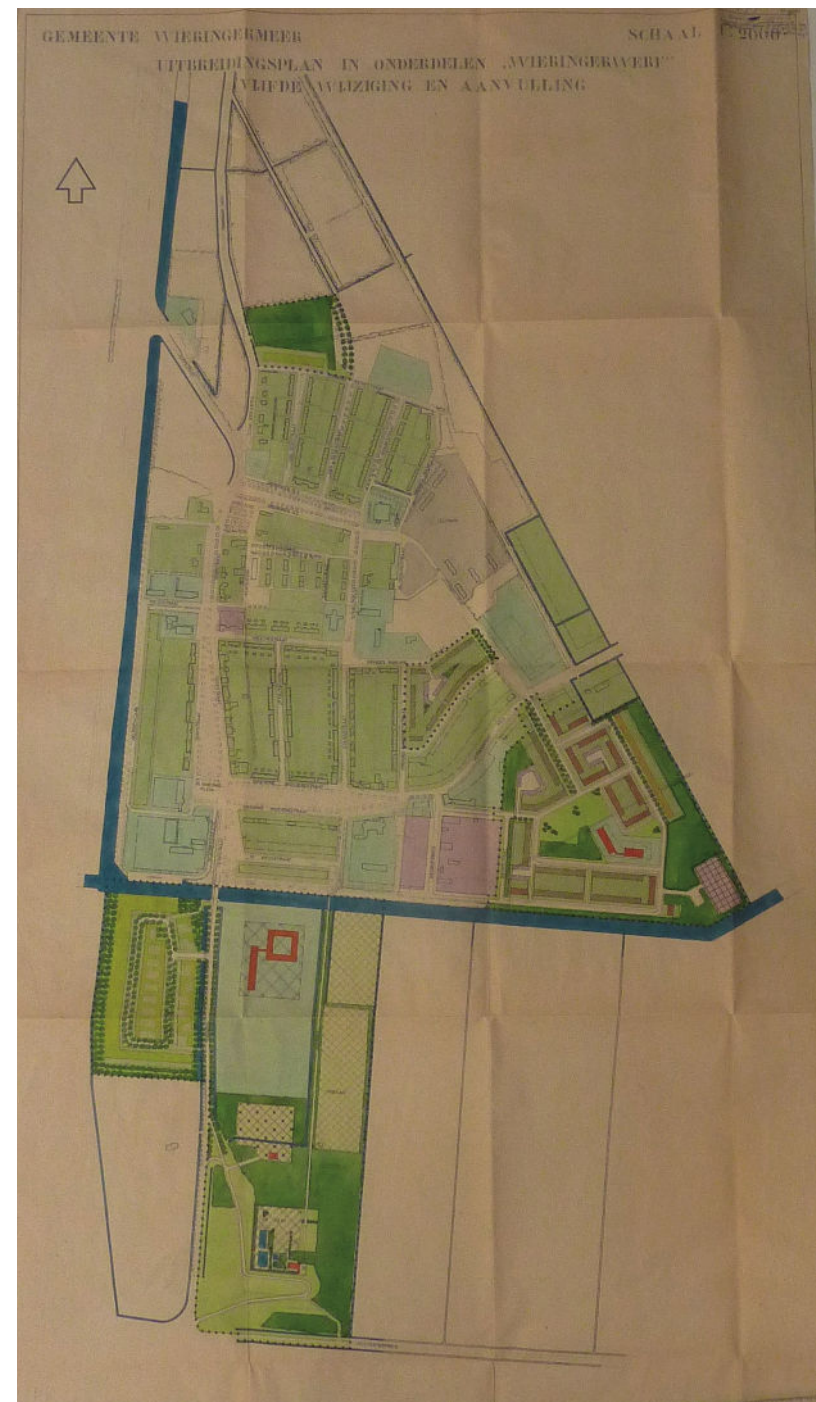
Uitbreidingsplannen Wieringerwerf

Het bureau van Bruin zou lang betrokken blijven bij de uitbreidingen van Wieringerwerf. In 1956 ging hij een associatie aan met H.T. Vink (1925-2012), en in 1961 met W. van de Kuilen (1923-?). Hierna zou het bureau opereren onder de naam Wieger Bruin, Vink en Van de Kuilen, en op een gegeven moment ging het bureau verder als Vink-Van de Kuilen-Klein. Wieringerwerf breidde zich door de jaren heen in verschillende richtingen uit. Dit gebeurde niet aan de hand van één masterplan, maar telkens met specifieke plannen voor kleine gebieden.

In 1962 opperde Wieger Bruin het idee om ten noorden van de Prinses Marijkeschool een complex van bungalows te bouwen (nu Helfrichlaan). Deze werden daar gerealiseerd in L-vorm met ruime achtertuinen. In 1964 werd ook een plan gemaakt voor uitbreidingen aan de oostelijke zijde van Wieringerwerf tussen de Verbindingsweg en de Oosterterptocht, en een kleine villawijk aan de zuid kant, aan beide zijden van de Terpweg.

In 1968 werd de nota "Een nieuwe structuur voor de Wieringermeer" gepubliceerd door de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. Hierin werd geconstateerd dat de Wieringermeer minder bewoners aantrok dan aanvankelijk voorspeld (in plaats van 25.000 inwoners in 2000 moest worden gerekend op 16.300). Om het groeitempo van de gemeente te verhogen werd daarom geopperd een vestigingsoverschot te creëren. Wieringerwerf werd in dit plan gezien als woonplaats voor grote werkgebieden in de omgeving (onder andere Noordzeekanaal, Balgzand). Dit vergde de aanleg van goede toegangswegen en de bouw van nieuwe woonwijken. Het was de intentie om tussen het bestaande dorp en de nieuwe woonbuurten een groene zone vrij te houden: voetgangersgebied met ruimte voor scholen, speelplaatsen en andere openbare functies.

Ook werd een uitbreiding van het winkelcentrum voorzien. Dit kon door vanuit het bestaande winkelcentrum aan de oostzijde van de Terpstraat verder te bouwen. Langs de

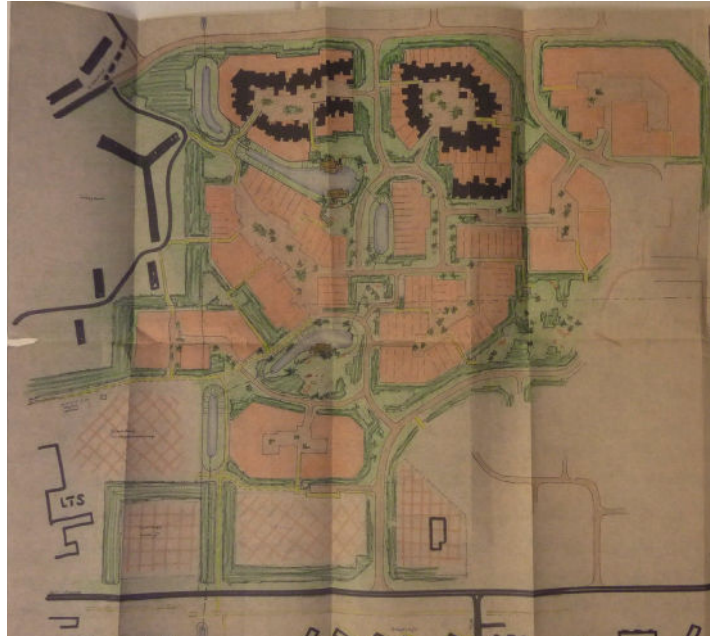
Plan voor uitbreiding, 1961. [RAA]

Uitbreidingsplan Noorderwerf, 1971. [RAA]

Fazantstraat stonden enkele gebouwen die aan sanering toe waren, waardoor daar een tweede winkelstraat kon komen. Ook aan de zuidzijde van de Brinkweg werd een nieuwe plek voor winkelfuncties gedacht. Een bijkomend nadeel was wel dat er ook meer parkeer ruimte nodig was. In de omgeving Patrijsstraat, Meeuwstraat en Sternstraat bestond al een tekort aan parkeerplekken. Hiervoor werd nog niet direct een oplossing bedacht. Er werd geopperd om de diepe tuinen, in te zetten als parkeerterrein. Ze waren ooit bedoeld als moestuin, maar werden niet als zodanig gebruikt en waren deels zelf verwaarloosd.

In de nota uit 1968 werd geopperd om de nieuwe woonwijken aan de oostkant van het oude dorp met behulp van een nieuw aan te leggen Rondweg te ontsluiten. Deze had evenwijdig aan de Robbenoordweg moeten lopen, halverwege tussen deze weg en het bestaande dorp. Deze weg werd uiteindelijk nooit uitgevoerd. Nog steeds worden aan deze zijde de wijken alleen ontsloten met het oude dorp via de Verbindingsweg.

Uitbreidingsplan De Wadden, 1976. [RAA]

Voor 'De Terp', het gebied ten zuiden van de Oosterterptocht werd in 1973 een plan gemaakt met de naam 'Recreatiepark De Terp'. Dit plan omvat ongeveer 11 hectare aan recreatief gedeelte, een sportcomplex van 18 hectare en een woongebied van 11 hectare. Het zwembad de Zuiderzeehal maakte deel uit van dit plan en werd gerealiseerd in 1974. De rest van het sportcomplex kwam niet hier tot stand. Het plan stuitte op weerstand en werd vanwege de vele bezwaren in november 1975 ingetrokken. De sportvelden werden ten noorden van het oude dorp aangelegd (oorspronkelijk plan Noorderwerf 1971). Hier kwam ook een grote groene gordel.

In de loop der jaren werden verschillende wijken gerealiseerd ter uitbreiding van Wieringerwerf. In de jaren zeventig werd de Planetenwijk gebouwd en daarop volgde de Schepenwijk. Hier staan verschillende soorten woningen en is weinig eenheid, vanwege de betrokkenheid van een groot aantal projectontwikkelaars, makelaars en aannemers. Dit gebrek aan eenheid leidde ertoe dat de

Uitbreidingsplan De Terp, 1981. [RAA]

gemeente Wieringerwerf voor de volgende uitbreidingswijk het Bouwfonds zou vragen om het project in goede banen te leiden. In de jaren tachtig werd deze wijk 'De Wadden' gerealiseerd. Zelfs in die tijd was het bureau van Wieger Bruin nog steeds verantwoordelijk voor het stedenbouwkundig plan. Ir. R.W. de Groot tekende het oorspronkelijke vlekkenplan. De woonwijk ten oosten van de Terp werd pas in de jaren negentig gebouwd.